

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ – ДОКУМЕНТАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНИ (Оприлюднено на XIV Міжнародній конференції „Крим-2007”)

СТОРІНКА БІБЛІОГРАФА

“Д

ОКУМЕНТАЛЬНА пам'ять нації”, “духовна скарбниця”, “показник інтелектуального розвитку суспільства”, “повна науково організована бібліографічна інформація про друковану спадщину народу, в якій відбилися здобутки духовної культури, створені в процесі історичного розвитку”, – так по-різному визначають поняття “національна бібліографія”.

У професійному жаргоні журналістів існує вираз – “вічнозелена тема”, тобто проблема, до якої час від часу звертаються засоби масової інформації. Такою вічнозеленою для українського книгознавства, за словами авторитетного в Україні бібліографа Л. Гольденберга, є тема національної бібліографії – українського бібліографічного репертуару, тобто повного бібліографічного переліку всієї української друкованої продукції. Визначальна роль книги, друку в становленні й розвитку української культури (як і будь-якої іншої національної писемної культури) очевидна й навряд вимагає розгорнутих доказів.

Програми міжнародних організацій – ІФЛА, ЮНЕСКО – це методологія, ідеологія й фундамент для теорії та практики національної бібліографії. Однак, ми згодні з думкою наших російських і білоруських колег, що на основі міжнародних програмних вимог та рекомендацій кожна країна створює унікальну модель національної бібліографії, спираючись на свій неповторний історичний досвід.

Історія створення національної ретроспективної бібліографії України – українського бібліографічного репертуару – доволі складна, а часом драматична, як й історія нашої країни. Тривалий час держава, яка повинна сприяти вирішенню питання створення українського бібліографічного репертуару, не мала потреби в тім, щоб національна бібліографія була вичерпною й відображала всю політичну, ідеологічну, культурну багатогранність історичного розвитку.

Відомий український бібліограф М. Гуменюк відзначав, що на певному етапі історичного розвитку в кожного народу виникає необхідність підсумувати культурні здобутки багатьох поколінь. І чи не найнагальніша потреба – у загальній ретроспективній бібліографії.

Ця теза стала особливо актуальною на початку 90-х років ХХ століття, коли інтерес до проблем національної ретроспективної бібліографії спалахнув в Україні з новою силою. Цьому значною мірою сприяло відкриття спецсховищ й архівів, доступність “закритих” раніше матеріалів, зокрема видань діаспори. З'явилася реальна можливість працювати без цензури, об'єктивно і якнайповніше представити друковану спадщину народів України.

Сучасна практика свідчить, що фахівці-бібліографи, книгознавці, історики досягли консенсусу у визначенні предмета бібліографування (поняття “українська книга”), послідовності етапів бібліографування всього масиву національної книги, в уточненні хронологічних рамок. Крім того, нові технології дали можливість об'єднати зусилля різних бібліотек й оперативно обмінюватися інформацією.

Не вдаючись у подробиці дискусій, що передували початку роботи над українським бібліографічним репертуаром, акцентуємо увагу на конкретних завданнях, над якими працюють провідні бібліотеки країни.

Було б досить легко заявити, що всі теоретичні проблеми вирішено, проте в Україні відновлено системну роботу над українським бібліографічним репертуаром.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ), котра є центром національної ретроспективної бібліо-

графії в Україні, представила свою концепцію поняття “українська книга”, що спирається на сукупність ознак: мовних, територіальних, змістовних і хронологічних.

Стосовно друкованої продукції “українська книга” – це твори друку:

- видані українською мовою, незалежно від місця видання;
- видані на території України, незалежно від мови;
- про Україну та її народ, незалежно від мови й місця видання.

Такий підхід зумовлений особливостями історичного розвитку України. Сьогодні, насамперед, бібліографується україномовна книга, видана в Україні (у сучасних територіальних межах) з 1798 року (з моменту виходу “Енеїди” Івана Котляревського – першої книги громадянського друку) по 1923 рік (початок державної реєстрації видань в Україні). Видано 5 випусків покажчика “Україномовна книга”.

В єдиному форматі бібліографуються документи основних бібліотек-фондоутримувачів: Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка, Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ). Інформація передається в НБУВ, а весь представлений масив буде доповнюватися описами з бібліографічних посібників та інших джерел.

Пошук оптимального варіанта українського бібліографічного репертуару передбачає сьогодні формування бази даних україномовної книги провідних бібліотек країни. А в перспективі – створення національних зведених комп'ютерних баз даних “Рукописна україніка”, “Друкована україніка” і зведеного реєстру “Втрачена україніка”.

Значну роботу з формування репертуару української книги здійснює Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, що готує до друку архівну картотеку “Репертуар української книги, 1798-1916”, створену академічними бібліотеками Львова та Києва під керівництвом Ю. Меженка. Бібліографується українська книга Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині (з 1920) і еміграції (1914-1939). Особливу увагу приділяють фахівці бібліотеки створенню репертуару українських періодичних видань.

Плідно працює єдиний в Україні Науково-дослідний центр періодики, головне завдання якого – формування комп'ютерного банку даних, а на його основі – здійснення фундаментального видання повної бібліографії української преси ХІХ-ХХ ст. Ведеться робота над енциклопедичним словником “Українська журналістика в іменах” (вийшло 7 випусків), серіями “Періодичні видання міст України”, “Періодичні видання регіонів України”, над покажчиками змісту періодичних видань. Дослідження історії сучасного стану періодики Центр веде, координуючи зусилля зацікавлених установ, організацій, окремих вчених країни, а також залучаючи до співробітництва фахівців Польщі, Чехії, США.

Беручи участь у підготовці українського бібліографічного репертуару, НПБУ веде роботу зі створення “Друкованого зведеного каталогу української книги” (ДЗК) на основі фондів бібліотек і музеїв системи Міністерства культури і туризму України.

Робота над ДЗК дає можливість здійснити основний принцип бібліографії – обробити de visu так звану “живу”

В. Кононенко

книги з фондів бібліотек і музеїв України. Це, безперечно, тільки один із етапів на шляху до створення українського бібліографічного репертуару. Разом з тим, це приклад вдалої співпраці бібліотек і музеїв нашої держави.

При формуванні ДЗК використано напрацювання 27 публічних бібліотек (насамперед ОДНБ і ХДНБ) і 10 музеїв. У п'ятьох випусках каталогу (три – вийшли друком, завершено роботу над четвертим, у процесі підготовки – п'ятий) буде представлено інформацію про більш ніж сім тисяч книг із зазначенням місця їхнього зберігання.

Працюючи над національною ретроспективною бібліографією, ми часто згадуємо слова відомого російського бібліографа К. Дерунова, сказані ще в 1913 році: «Веками манит к себе русских библиографов полная книжная опись; и при каждой попытке усталой, дрожащей рукой схватить и задержать это чудное виденье непременно оказывалось, что то был мираж».

Останнім часом все частіше звучить теза про те, що завершується робота над бібліографуванням україномовної книги, але при цьому не враховується ряд моментів:

- фонди бібліотек за останнє десятиліття значно поповнилися, зокрема за рахунок рідкісних видань;

- бібліотеки профільних наукових інститутів НАН України одержали в дарунок цінні книжкові колекції відомих учених;

- не вивчено фонди університетських та провідних галузевих наукових бібліотек;

- ми ще не знаємо, які багатства зберігають приватні колекції, бібліотеки релігійних установ, монастирів тощо.

Без сумніву, створення ретроспективної національної бібліографії України неможливе без вивчення фондів провідних бібліотек СНД й, у першу чергу, Росії, а значить без взаємодії різних установ наших держав.

Сьогодні в Україні бібліографовано значну частину україномовної "живої" книги. І хоча мовна характеристика – один із найбільш суттєвих критеріїв національної книги, його не можна абсолютизувати. Це тим більш важливо для нашої країни, оскільки тривалий час україномовну книгу було заборонено не тільки видавати на території України, але навіть ввозити з інших країн:

1720 р. – Указ про заборону друкарства українською мовою;

1769 р. – Указ про вилучення у населення українських букварів й українських текстів із церковних книг;

1863 р. – циркуляр про заборону видання книг українською мовою;

1876 р. – Акт про заборону ввозу української книги з-за кордону, друку нот українських пісень;

1904 р. – обмеження української мови;

1914 р. – Указ про ліквідацію української преси.

В умовах, коли не визнавалися українська мова та література, автори-українці часто писали й друкували свої твори російською, польською, угорською та іншими мовами. Тому мовна ознака в понятті "українська книга" не може бути визначальною.

У зв'язку із цим НПБУ приступила до бібліографування російськомовної книги. Сьогодні формується перший том каталогу "Російськомовна книга в бібліотеках і музеях України". Якщо україномовна книга представлена в 5-ти томах, то російськомовна займає не менш 12-ти. У перспективі – опрацювання книг, виданих в Україні іншими мовами.

Формуванню якнайповнішого репертуару національної книги сприяють нові інформаційні технології, що дають можливість постійно його доповнювати, уточнювати й удосконалювати. Це дозволяє розглядати ретроспективну національну бібліографію, за словами нашого колеги з Російської національної бібліотеки Є. Соколинського, як нескінченний процес збагачення даних про книжкову культуру нації з постійними поверненнями до вже зробленого. Це спірально-подібний рух, а не штопання інформаційних дірок.

Одним із важливих напрямів діяльності НПБУ, разом із формуванням репертуару української книги, є створення аналітичної ретроспективної бібліографії вітчизняної періодики. Відсутність покажчиків змісту більшості українських періодичних видань не дозволяє вченим вивчити величезний масив цінних, часом унікальних матеріалів та призводить до не виправданих витрат часу читачів та бібліографів, і, врешті, прискорює фізичне старіння документів.

Сьогодні робота з бібліографування змісту видань ведеться за трьома напрямками:

- **бібліографування українських періодичних видань**, що користуються найбільшою популярністю ["Всесвіт" (1925-2000), "Слово й час" (1990-1999), "Наука і культура. Україна" (1966-2002), "Кур'єр Кривбасу" (1994-2004), "Українське літературознавство" (1966-1994), "Хроніка-2000" (1992-2007)]. Варто звернути увагу на покажчик «"Всесвіт" в ХХ столітті». Це – дійсно бібліографічна монографія, що містить практично вичерпну інформацію про роботу журналу протягом усього періоду його існування без будь-яких винятків з ідеологічних, політичних або кон'юнктурних міркувань. Багатоаспектні допоміжні покажчики допомагають орієнтуватися у великому масиві матеріалів, що містить понад 5 тисяч публікацій художніх творів у перекладі з 80 мов світу, а також 13 тисяч статей, нарисів, репортажів й інших матеріалів;

- **малодоступних журналів, що стали бібліографічною рідкістю** ["Червоний шлях" (1923-1936), "Радянська література" (1933-1941), "Бібліологічні вісті" (1923-1930)]. З видань, доступ до яких було обмежено, ми, перш за все, підтримали ідею розкриття змісту журналу "Бібліологічні вісті" – неперевершеного донині в Україні видання в галузі книгознавства, книговидавництва, історії книги, бібліотечної справи й бібліографії. Журнал проіснував лише 8 років (1923-1930), а наукова цінність його публікацій неухильно зростає;

- **видань української діаспори**, ознайомитися з якими вітчизняним читачам тривалий час було майже неможливо, а часом і небезпечно ["Листи до Приятелів" (1953-1968), "Визвольний шлях" (1948-1997)].

Втілити ідею створення вичерпної ретроспективної аналітичної бібліографії складно й практично неможливо, насамперед, через колосальний обсяг матеріалу. Однак має сенс працювати над створенням сукупності окремих покажчиків змісту різних періодичних видань (як у традиційній, так і електронній версіях). Тому сьогодні вкрай необхідна чітка координація діяльності бібліотек України в цьому напрямі.

Якщо розглядати діяльність НПБУ в галузі національної бібліографії в більш широкому розумінні, зокрема з погляду на її змістовну частину, то можна назвати також ряд посібників, що "працюють" на відродження духовних цінностей нашого народу. Це серії покажчиків: "Повернуті імена", "Українські письменники", "Видатні (провідні) діячі української книги", персональні бібліографічні покажчики (Т. Шевченко, Г. Сковорода) та ін.

Особливої уваги заслуговує серія біобібліографічних нарисів "Шестидесятництво: профілі на тлі покоління", присвячених письменникам, поетам, літературознавцям, правозахисникам, яких називали "сузір'ям яскравих зірок на тлі тотальної негоди" і діяльність котрих небезпідставно вважається одним із найцікавіших явищ української літератури середини ХХ ст.

Уже вийшли у світ десять випусків, що присвячені Миколі Вінграновському – самобутньому, яскравому сценаристу, кінорежисеру, кіноактору, письменнику, талановитому літературознавцю; спадкоємиці великого роду Коцюбинських Михайліні Коцюбинській; безкомпромисній, неперевершеній поетесі Ліні Костенко; багатогранному Лесю Танюку – режисеру, письменнику, мистецтвознавцю, політику, іншим діячам – тим небагатьом, кого називають аристократами духу.

Одним із основних своїх завдань НПБУ вважає сприяння зміцненню духовного єднання всього українства, усвідомленню себе як єдиної спільноти.

Сьогодні неможливо уявити новітню українську літературу без феномена письменників українського зарубіжжя. Українська література в еміграції – явище унікальне й самобутнє як за своїм змістом, так і за пошуками нових засобів відтворення дійсності. З метою її популяризації підготовлено біобібліографічний довідник "Українські письменники діаспори", котрий допомагає представити творчість письменників зарубіжжя як складову єдиної національної культури.

Кілька слів про національну поточну бібліографію. Тут, безсумнівно, відбулися значні зміни. Якщо в 90-х роках ХХ ст. Книжкова палата України видавала всього три літописи, то сьогодні вони представлені практично в повному обсязі, за винятком бібліографії другого ступеня. Крім друкованої форми, літописи існують і в електронній версії. Однак є й проблеми. Основа обліку національною друку – обов'язковий примірник. Але загальновідомо, що Закон України "Про обов'язковий примірник документів" далеко не завжди виконується. За Законом, в Україні повинні його одержувати Книжкова палата України імені Івана Федорова, національні, в т. ч., спеціалізовані, всеукраїнські бібліотеки та ін. Але жодна з них не має повного комплексу національного друку. Велика проблема з отриманням примірника від комерційних, регіональних видавництв і наукових установ, приватних підприємств. Звідси істотні прогалини в державній реєстрації. Тим часом ЮНЕСКО навіть 2-3% прогалин оцінює як втрату національної культурної спадщини. Якщо врахувати, що в літописах усіх книжкових палат прийняті певні обмеження, то очевидно, що отримати всебічне уявлення про національну друковану продукцію досить складно.

У зв'язку із цим сьогодні реально говорити про позитивну роль бібліографічної видавничої продукції обласних бі-

бліотек як складової частини національної бібліографії. В областях України виходять щорічники, що відбивають місцевий друк й створюються на основі надходження в бібліотеку обов'язкового місцевого примірника, це, зокрема: "Книги Закарпаття", "Книги Луганщини", "Книги Рівненщини", "Видавничі новинки Запорізького краю" та ін. Таким чином, видання обласних бібліотек певною мірою заповнюють прогалини, доповнюють поточний національний бібліографічний облік.

Наразі в Україні зібрано величезні масиви фактографічної й бібліографічної інформації, створені в процесі підготовки "Календарів знаменних і пам'ятних дат". НПБУ, прагнучи зробити їх загальнодоступними, працює над формуванням універсального за змістом, доступного, зручного в користуванні електронного ресурсу – бази даних "Дати і події". На сьогодні БД, що створена на основі щоквартальника "Календар знаменних і пам'ятних дат" і щорічника "Знаменні дати", існує в локальній мережі й містить значний обсяг інформації про міжнародні, національні, релігійні свята, пам'ятні дати, історичні події, персоналії видатних діячів світового рівня й тих, чий життя та діяльність були пов'язані з Україною. У найближчій перспективі БД повинна набути загальноукраїнського масштабу, оскільки передбачається об'єднати напрацювання як національних, так і регіональних бібліотек, інформаційних центрів. Зібрані воєдино матеріали "Календарів...", переважну більшість яких присвячено історії, науці, культурі й мистецтву України, будуть потужним інформаційним ресурсом, що представить у всевітній інформаційній мережі своєрідний портрет України.

На завершення хочеться навести слова М. Чернишевського: "Бібліографія – прекрасна справа, але тільки тоді, коли нею займаються серйозно".

БІБЛІОГРАФІЧНА ЧЕРНІГІВЩИНА (2004-2005 рр.)

АНАЛІЗ виданих бібліотеками Чернігівщини бібліографічних посібників, які надійшли до відділу наукового аналізу розвитку бібліотечної справи Національної парламентської бібліотеки України, засвідчує: ця область, як і завжди, – один із лідерів у царині розвитку краєзнавчої бібліографії.

Насамперед, розглянемо видання обласної книгозбірні – Чернігівської ОУНБ ім. В.Г. Короленка.

Поточна бібліографічна інформація про область подається у традиційному універсальному щорічнику „Література про Чернігівську область за ... рік” [15; 16]. Матеріали в ньому систематизовано за розділами, які віддзеркалюють основні питання краєзнавства. Бібліографічні описи в разі потреби супроводжуються короткими анотаціями. Вельми корисною, на наш погляд, є рубрика „Бібліографічні посібники”, подана після тематичних розділів.

Дасть можливість зорієнтуватися при користуванні щорічником допоміжний апарат: алфавітний покажчик авторів і назв книг та статей, іменний (персоналій) та географічний покажчики.

Бажано було б, щоб посібник мав передмову, про що вже висловлювалося зауваження в огляді видань ОУНБ за 1995-1998 рр. головного бібліографа НПБУ Т. Заморіної (Вісн. Книжк. палати. – 2000. – № 2). Хоча її відсутність лише деякою мірою можна пояснити розгорнутою видавничою анотацією.

Продовжує виходити бібліографічний покажчик „Бібліотеки Чернігівщини на сторінках преси” [5; 6]. Матеріали у

його випусках розміщено за темами, а в межах

розділів – за абеткою авторів та назв статей, і супроводжуються довідковими анотаціями. Для зручності у користуванні подаються: „Алфавітний покажчик назв бібліотек та ЦБС” і „Список періодичних видань, матеріали з яких включені до покажчика”. Серед недоліків видання – відсутність номера випуску на титульному аркуші, адже про те, що це 7-й та 8-й випуски, читач дізнається лише з передмови.

За період, що розглядається, вийшли друком два випуски довідника рекомендаційного характеру „Знаменні і пам'ятні дати по Чернігівській області на ... рік”.

Перший випуск [12] присвячено 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Саме тому до переліку включено так багато фактичного матеріалу з історії визволення Чернігівщини від фашистських окупантів. Із десяти вміщених у „Календарі” довідок три – воєнної тематики, зокрема матеріал „Переможний прапор над Чернігівщиною”.

При відборі дат укладачі керувалися загальноприйнятими критеріями. Довідки до статей – змістовні та різнопланові. Проте більш інформативним його могло б зробити, наприклад, посилення біля дати „180-річчя з часу повстання Чернігівського полку в Петербурзі” на довідку про історію повстання цього полку, вміщену у покажчику „Декабристи і Чернігівщина” (Чернігів, 2000. – С. 5-6).

Є, на жаль, і деякі неточності. У рубриці „Цього року” читаємо: „200 років тому (1805) у Ніжині було засновано Гі-

К. Камінська